

Het kunstklimaat in Breda 1800-1850

door

WILMA M.J.I. VAN GIERSBERGEN

In de eerste helft van de negentiende eeuw kwam het kunstklimaat in enkele grote steden van ons land geleidelijk tot bloei. De meest toonaangevende centra waren Amsterdam, Haarlem en Dordrecht. Toch deed Breda het, vooral omstreeks 1840, niet slecht en ontwikkelde allerlei initiatieven op het gebied van de beeldende kunsten.

In dit artikel, waarbij de nadruk ligt op de Bredase kunstenaars en tekenmeesters Jacobus Carolus Huijsmans (1776-1859) en zijn zoon Constantinus Cornelis Huijsmans (1810-1886), wordt gekeken naar kunstklimaat en bestaansmogelijkheden voor een kunstenaar in Breda tussen 1800 en 1850. Het blijkt dat de kansen voor Constant Huijsmans veel gunstiger waren dan die voor zijn vader. Toch waren beiden niet in staat van hun kunstenaarschap te leven en als vrij kunstenaar mogen ze dan ook als mislukt worden beschouwd.

I. Het kunstklimaat in Breda omstreeks 1800

Een stadstekenacademie

Voor een kunstenaar was het omstreeks 1800 niet eenvoudig om het hoofd boven water te houden. Er was in de Noordelijke Nederlanden nauwelijks sprake van een kunstklimaat. De meest actieve centra waar opdrachtgevers en kopers van kunstwerken zich concentreerden, waren Amsterdam, Haarlem en Dordrecht. Toch was ook daar, hoewel de belangstelling voor kunst toenam, hun aantal erg klein en was het kunstbedrijf een zaak van enkele particulieren en genootschappen.¹ Dikwijls was aan zo'n genootschap een tekeninstituut verbonden dat door particulieren was opgericht. Liefhebbers en (aanstaande) kunstenaars konden er zich oefenen in het tekenen naar voorbeelden en naar levend model. Elke stad van betekenis had omstreeks 1800 wel een tekenopleiding. Ook Breda volgde deze trend en in 1799 werd er door enkele particulieren een tekenacademie opgericht. Degenen die hiertoe bij de gemeente een verzoek indienden waren de bloemen- en behangschilder Jan Hendrik Frederiks (1751-1817), M. van der Sluyze, ex-directeur van de Antwerpse tekenacademie die vanwege het oorlogsgeweld in Antwerpen tijdelijk woonachtig was in Breda, tekenmeester Louis de la Rivière en A.H. van Stratem, tekenmeester aan de Bredase Militaire School. Zij vormden de directie en zouden ook de lessen verzor-

gen. Het initiatief kreeg de gemeentelijke instemming en zij droeg haar steentje bij door lokaal en meubilair beschikbaar te stellen en de kosten voor verwarming te dragen evenals die van de medailles die jaarlijks werden uitgereikt. Er werd handtekenen en bouwkundig tekenen gegeven en de academie was bedoeld voor zowel kunstenaars als ambachtslui. Er was veel behoefte aan deze vorm van onderwijs en al snel verzorgde de school de lessen voor zo'n zestig jongens.² Een bijkomend verschijnsel was dat de academie bestaansrecht gaf aan enkele schilderswinkels. Omstreeks 1806 kon men voor schildersmaterialen terecht bij de verfwinkels van Pieter Lips aan de Eindstraat en Hendrik de Jong aan de Brugstraat. Het was zelfs mogelijk om werk te verkopen want De Jong stond tevens als 'schilderijkoper' te boek.³ Toen Breda in 1809 bij het Franse rijk werd ingelijfd, werd de tekenacademie gesloten, een gebeurtenis die de stad ten zeerste betreurde. Het onderwijs had volgens haar immers effect gehad en sommige leerlingen genoten zelfs vervolgonderwijs aan de Antwerpse Academie voor Schone Kunsten.⁴ Onder hen behoorde bijvoorbeeld Jacobus Carolus Huijsmans die in 1800 als beste tekenaar aan de Bredase tekenacademie een eerste medaille had ontvangen. Toen hij zijn opleiding in Antwerpen vervolgde, wist hij in 1803 de eerste prijs naar antiek standbeeld te bemachtigen.⁵ Pas in 1825 was Breda in staat een nieuw tekeninstituut op te richten. Vooral Constant Huijsmans zou een prominente rol gaan spelen bij de ontwikkeling ervan.

Vrij kunstenaar

In het algemeen kan men stellen dat het omstreeks 1800 nauwelijks mogelijk was als vrij kunstenaar een bestaan op te bouwen. Van mecenaat was alleen sprake in de grote steden, kunsthandels bestonden nog niet en de eerste Tentoonstellingen voor Levende Meesters werden pas vanaf 1808 in slechts enkele grote steden gehouden. Daarom combineerden de meeste kunstenaars hun beroep met een ander vak zoals het tekenmeesterschap. De vestiging van een tekenacademie was daarom een welkome aanvulling. Was het voor een Hollander omstreeks 1800 al moeilijk een bestaan als kunstenaar op te bouwen, een Brabander bevond zich in een nog moeilijker positie. Het sociale, economische en culturele klimaat stond er op een lager peil dan in Holland. Dit had alles te maken met de gevolgen van anderhalve eeuw onderdrukking door de Republiek. Het culturele leven was er in vergelijking met de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zeer bescheiden van omvang. Voor iemand als Jacobus Carolus Huijsmans die zich in 1807 als tekenmeester in Breda inschreef en aan de Veemarktstraat ging wonen, zal het niet gemakkelijk zijn geweest de kost te verdienen. Bovendien had hij concurrentie van in elk geval twee tekenmeesters: Frederiks en De la Rivière.⁶

Toen in 1809 de academie gesloten werd, had dat zo zijn gevolgen. De tekenmeesters raakten hun baan kwijt, een omstandigheid die de onderlinge concurrentie nog vergroot zal hebben. Ook van de schilderswinkels wordt geen melding meer gemaakt. Waarschijnlijk zagen zij zich genoodzaakt hun zaak op te heffen. Een klein afzetgebied voor kunstenaars was daarmee verloren gegaan. Dit betekende dat Jacobus Carolus Huijsmans naar andere mogelijkheden moest zoeken. Een kans zag

1. J.H. Frederiks, Stilleven met fruit en bloemen, 1799.

hij in de Tentoonstellingen voor Levende Meesters, een nieuw fenomeen in ons land. Ze werden gehouden naar analogie van de Parijse Salons en waren sinds 1805 in de Zuidelijke Nederlanden in opkomst. Huijsmans had al geëxposeerd op de Antwerpse academie in 1805 en in Mechelen in 1807. Ook op de eerste Hollandse expositie die in 1808 in Amsterdam plaatsvond, was hij vertegenwoordigd. Naar eigen zeggen verkocht hij er goed. Kenmerkend is dat Huijsmans op die tentoonstelling de enige in Brabant woonachtige schilder was. Andere Brabantse kunstenaars die er exposeerden - Adriaan de Lelie, Josephus Augustus Knip en zijn zus Henriëtte Geertruij Knip - waren Brabant al lang ontvlucht omdat het gewest hen geen bestaansmogelijkheden kon bieden.⁷

Er valt nauwelijks iets te zeggen over de levensomstandigheden van de Bredase kunstenaars. Hoe De la Rivière zich in zijn onderhoud voorzag, is onbekend. Frederiks was voor zijn bloem- en behangselwerken afhankelijk van de Bredase openbare instellingen en logementen en de beter gesitueerden die hun vertrekken van wanddecoraties lieten voorzien. Zo hingen twee van zijn werken - zijn 'fraaije met bloemstukken geschilderde behangsel' uit 1781 en een 'schoone schilderij' uit 1778 - respectievelijk in de regentessen- en regentenkamer van het gereformeerde weeshuis, het instituut waar Frederiks als wees was opgevoed.⁸ Aan het einde van de

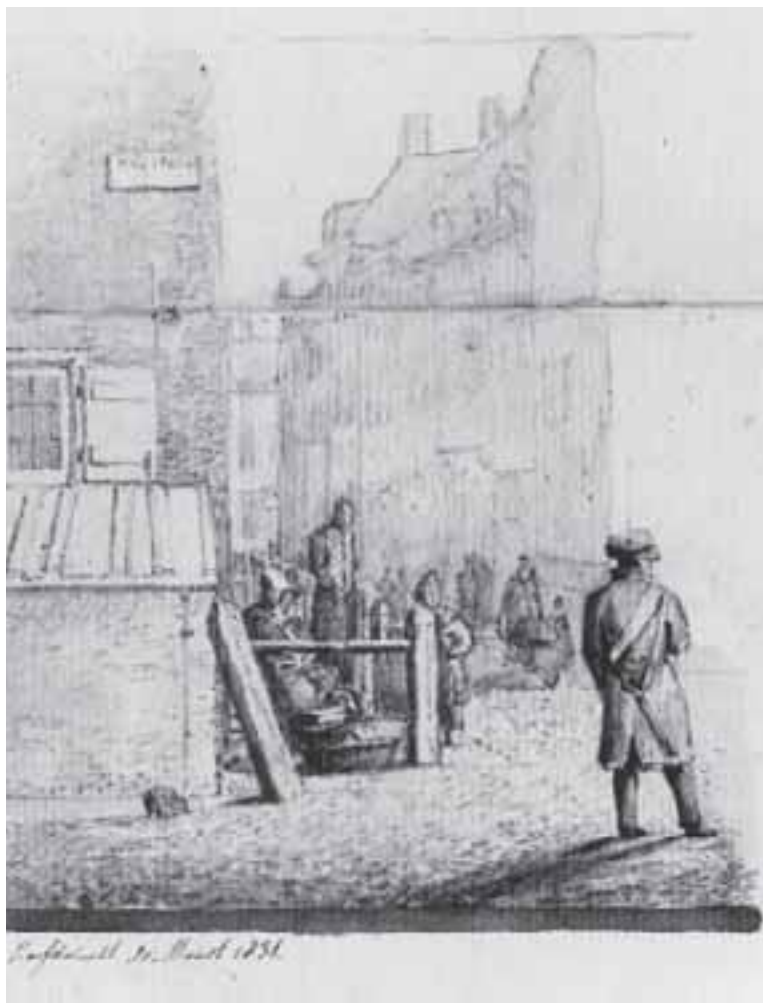
2. J.C. Huijsmans, Gezicht op Breda: het Spanjaardsgat, oliemolen 'De Ploeg' en de Grote of O.L.Vrouwekerk.

achttiende eeuw boette de behangselkunst aan populariteit in als gevolg van de concurrentie met het goedkopere papierbehangsel, de herwaardering van de kabinetstukken - kleine schilderwerken die de wanden sierden - en de verandering van smaak.⁹ Ook aan Frederiks zal deze verschuiving, al zal die met enige vertraging Breda hebben bereikt, niet ongemerkt zijn voorbijgegaan. Bovendien was de tijd tot 1814, het moment waarop de Fransen ons land verlieten, politiek gezien een roerige periode. Dit had zijn weerslag op de beeldende kunsten. Zo was bijvoorbeeld Huijsmans op de expositie van 1811 minder succesvol omdat door de ongunstige economische omstandigheden zijn werk niet werd verkocht. Toen Napoleons macht ten einde liep, werd Brabant bevolkt door steeds nieuwe nationale en internationale legereenheden. Van Huijsmans weten we dat hij daarvan goed wist te profiteren en met de wisseling van de legers telkens kans zag goede zaken te doen. Zijn werk - romantische landschappen in zeventiende-eeuwse trant die op dat moment zeer populair waren - kon hij verkopen aan Engelse hoofdofficieren die in Breda verbleven en 'vervolgens heb ik aan Hollandsche, Belgische en Fransche kunsthandelaars en particuliere liefhebbers van mijn werk verkocht', schreef Huijsmans.¹⁰ Dat het daarbij om vriend of vijand ging, was voor hem kennelijk van minder belang.

3. J.C. Huijsmans, Gezicht op de stad Breda met de KMA, 1837.

Veelzeggend is dat zijn spoor tot aan 1822 volkomen doodloopt. Wat hij in die tussenliggende periode uitvoerde, is volstrekt onbekend. Door de beëindiging van de oorlog en de vorming van het Verenigd Koninkrijk was Huijsmans immers zijn afzetgebied kwijtgeraakt. Om nog onbekende redenen exposeerde hij niet meer. Een alternatief voor de gesloten tekenacademie was er niet in Breda. Huijsmans kan hooguit privé-lessen hebben gegeven maar een vetpot zal ook dat niet zijn geweest. Misschien verliet hij tijdelijk het kunstenaarspad om zijn steeds groter wordende gezin - in 1822 kondigde zich het zesde kind aan - te kunnen onderhouden. Pas in 1822 was hij weer present op de tentoonstellingen en een betere periode leek zich aan te dienen toen hij in 1825 als tekenmeester aan het nieuwe Stadstekeninstituut werd aangesteld. Met zijn tekenmeesterschap aan de in 1828 opgerichte Koninklijke Militaire Academie (KMA), dat hem in 1830 toekwam, lijkt het dat hij financieel aardig uit de voeten kon. Toch kon hij het niet redden en zijn inkomsten bleken niet toereikend genoeg want hij werd gedwongen zijn kunstenaarschap met het ondernemerschap te combineren. Tot 1834 stond hij namelijk ingeschreven als 'drogist en verfwinkel' waardoor hij dus neringdoende was geworden.¹¹ Doordat verfstoffen werden verhandeld door tussenkomst van apotheker of drogist was het kunstenaarschap en het voeren van een drogisterij annex verfwinkel een van oudsher voor de hand liggende combinatie. In 1834 deed Huijsmans zijn zaak van de hand. De Belgische Opstand die inmiddels was uitgebroken, zorgde opnieuw voor een economische malaise. Toch was dit vermoedelijk niet de reden dat Huijsmans zijn winkel opdoekte. Juist de versterking van het garnizoen en de doortocht van troepen maak-

4. C.C. Huijsmans,
Hoofdwacht aan de
Halstraat te Breda,
20 maart 1831.

ten Breda's 'nering- en handteringdoende ingezetenen' meer kapitaalkrchtig. Hierdoor kwam er veel geld binnen 'waarvan de uitwerking blijkbaar te zien is, in de verbetering hunner huizen waaraan een goed deel deze winsten is te koste gelegd', schreef men over de situatie.¹² Meer waarschijnlijk is dat een oude oogkwaal, waaraan Huijsmans sinds 1805 leed, hem belemmerde zijn zaak draaiende te houden. Feit is dat hij vanaf 1835, toen hij totaal blind werd, alleen nog als tekenmeester stond ingeschreven.¹³ Het moet er voor het gezin Huijsmans somber hebben uitzien en de overkomst van zoon Constant, die inmiddels in Parijs een kunstenaarsopleiding volgde, was dan ook dringend gewenst. Als oudste zoon voelde Constant Huijsmans zich verplicht zijn studie te staken en de beide functies van zijn vader aan het Stadstekeninstituut en aan de KMA over te nemen. Een nieuwe toekomst in Breda ging hij tegemoet.

5. Voormalige
Hoofdwacht aan de
Halstraat in 1991.

II. Het kunstklimaat omstreeks 1840

Kunstbeschouwingen

Toen de rust in 1839 weerkeerde - het Verenigd Koninkrijk werd gesplitst in België en Nederland - leek het tij zich in Breda te keren. Kennelijk had een aantal particulieren behoefte aan een culturele kring want in september 1839 werd het *Departement-Breda der Maatschappij tot Bevordering van de Beeldende Kunst* in het leven geroepen. Daarmee volgde Breda heel snel Amsterdam dat kort ervoor de *Maatschappij tot Bevordering der Beeldende Kunst* had opgericht.¹⁴ Voor een kleine stad

van ongeveer 10.000 inwoners vervulde Breda hiermee, zoals we zullen zien, een voortrekkersrol. Binnen Brabant was Breda de enige die zo'n maatschappij op touw zette. In 1842 zou de pas opgerichte *Vereeniging tot aanmoediging der Beeldende kunst* de rol overnemen.¹⁵

Het doel van dergelijke verenigingen was kunst van eigentijdse kunstenaars aan te kopen en dat te verloten onder de leden ter ondersteuning van een goed doel. Dat Breda al zo vroeg zo'n vereniging opzette, geeft aan dat men behalve goed op de hoogte was van wat er zich op landelijk niveau afspeelde ook binnen de stad toekomst zag voor zo'n organisatie. De behoefte bleek ook degelijk te bestaan want meteen meldden zich veertig belangstellenden aan, een aantal dat zou uitgroeien tot ruim zeventig leden. Een van de eerste zaken die de Bredase Maatschappij op touw zette, was de organisatie van kunstbeschouwingen. Kunstbeschouwingen – net als de tentoonstellingen een nieuw fenomeen – werden gehouden om geïnteresseerden in de gelegenheid te stellen werk van contemporaine kunstenaars te bekijken, te bespreken en aan te kopen. Voor kunstenaars waren zulke avonden van belang omdat ze hen de gelegenheid boden met hun werk naar buiten te treden. Daarnaast hielpen de beschouwingen een markt te creëren voor de schilder- en de tekenkunst. Ook wat betreft de kunstbeschouwingen liep Breda als kleine stad voorop. In veel vergelijkbare steden kwamen namelijk pas omstreeks 1860 dergelijke initiatieven tot stand. Zo schreef *De Nederlandsche Spectator* in 1862 'op vele plaatsen in ons land beginnen de avonden gewijd aan de beschouwingen van *portefeuilles* meer gewoon te worden.' Als voorbeeld noemde het blad de steden Zwolle, Deventer en Middelburg.

Bij oprichting van de Maatschappij werd het bestuur gevormd door F.J. Jespers als president, J.J.F. Wap als secretaris en P.J.J. Michielsen als penningmeester. Na het aftreden van Wap in 1840 werd J.A. van der Burgh secretaris en omstreeks 1842 werd de heer Begram als vice-president aangesteld. Jan Wap was docent Nederlandse taal- en letterkunde aan de KMA, collega en vriend van Constant Huijsmans en een van de vele officieren en leraren die een rol speelden binnen het Bredase culturele leven. KMA-docenten hadden zitting in besturen op het gebied van onderwijs, sport, muziek en andere culturele activiteiten en richtten daarnaast nieuwe instellingen op. Zo zette KMA-docent P.P. Roorda van Eysinga het *Bredaasch Genootschap van Wetenschap en Letterkunde* op onder de zinspreuk *Ontwikkeling is het doel*.¹⁶ De vestiging van de KMA trok een intellectuele bovenlaag aan die anders geen reden had gehad in Breda te gaan wonen. De KMA vervulde dan ook zeker een niet onbelangrijke rol binnen het culturele leven van Breda.

Voor het verzorgen van de avonden nam de Maatschappij de kunstenaars Izaak Schouman (1801-1878), Frederik Lodewijk Huygens (1802-1887) en Constant Huijsmans in de arm. Ze waren allen als tekenmeester verbonden aan de KMA. Huygens was afkomstig uit Den Haag en Schouman uit Dordrecht. Het specialisme van Huygens betrof het veestuk, dat van Schouman was het portret. In die hoedanigheid vervaardigde Schouman verschillende portretten van legeraanvoerders zoals prins Maurits en van KMA-coryfeeën. Huijsmans was zeer nauw betrokken bij de

6. Tentoonstelling in Den Haag 1842 - 1843.

organisatie van deze avonden en in 1842 was hij een van de commissarissen.¹⁷ De bedoeling was dat de drie kunstenaars enkele malen - in de praktijk kwam dat neer op twee keer per winterseizoen - voor de leden en hun dames 'tot bevordering van kunstmin en kunstzin' kunstbeschouwingen zouden houden 'gelijk zulks elders in ons Vaderland gebruikelijk is.' Na deze aanlokkelijke aankondiging in de *Bredasche Courant* van 10 september 1839 kreeg de Bredenaar nog tot 15 september daaropvolgend gelegenheid zich als lid van de Maatschappij aan te melden.¹⁸

De eerste Bredase kunstbeschouwing ging op 12 december 1839 van start in het bovenlokaal van het koffiehuis van de Erven Beekmans aan de Grote Markt en in gezelschap van behalve voornamelijk geleerde heren ook 'een aantal Dames, die met hare tegenwoordigheid niet weinig het lieve en bevallige dezer Vereeniging verhoogden.' Het organiserend comité wist te melden dat de kunstportefeuille die ter tafel kwam door de leden van kunstenaarsvereniging Pictura uit Dordrecht was toegezonden. Vermoedelijk had Izaak Schouman, die zelf lid van Pictura was geweest, hierin de hand gehad. Uit de portefeuille kocht de Maatschappij drie tekeningen aan: twee watergezichten van de marineschilders C.L.W. Dreiholz en F.J. van den Blijk en een landschap van landschapschilder W. de Klerk. De kunstenaars waren op dat moment allen werkzaam in Dordrecht. De Klerk had ook nog omstreeks 1832 in Breda vertoefd. De werken werden op dezelfde avond nog verloot onder de leden

7. Petrus van Schendel, zelfportret.

8. C.C. Huijsmans, Breda's koffiehuis.

van het departement. De gelukkigen waren W. van Gastel, mr. J.H. Hoeufft en P.J. van den Goorbergh.¹⁹

Als lokkertje om leden te winnen, werd voor die eerste avond ook nog reclame gemaakt voor de vertoning van het nieuwe medium daguerrotypie – de eerste foto – die door de Amsterdamse kunstschilder Portman was vervaardigd.²⁰ Deze aankondiging was echter te voorbarig. Een echte demonstratie kregen de leden niet te zien, wel het resultaat: de daguerrotypie zelf.²¹ De Maatschappij vond de uitvinding zo belangrijk dat ze ook de Bredase inwoners in de gelegenheid stelde het fenomeen te bewonderen, namelijk op zondagmiddag 15 december van 12.00 tot 14.00 uur in koffiehuis Beekmans.²² De niet geheel geslaagde poging neemt desondanks niet weg dat de Maatschappij bijzonder goed op de hoogte was van de nieuwste snufjes en daarom speciaal voor die avond de Daguerreotypie binnenhaalde. Breda was daarmee de eerste gelegenheid in Brabant waar de spraakmakende nieuwe fotografie met eigen ogen te aanschouwen viel.²³

De voortgang 1840-1845

Die eerste avond viel bij de Bredanaars zodanig in de smaak dat het aantal leden bij de tweede kunstbeschouwing al opgelopen was tot zeventig. De tweede beschouwing volgde op 27 februari 1840 waarvoor opnieuw ‘eene menigte Liefhebbers en Dames was zamengekomen.’ Nu mochten er enkele Bredase kunstenaars hun werk laten zien. Er werd een zeestuk getoond van Martinus Schouman (1770-1848) en enkele portretten van de hand van zijn zoon Izaak Schouman. Frederik Lodewijk Huygens exposeerde een groot veestuk dat ‘eene Schilderij van veel verdienste’ was, Constant Huijsmans toonde ‘een paar keurige landschappen’ en glasgraveur en medailleur Andries Melort (1776-1849) een glasgravure. Behalve voor werk van plaatselijke kunstenaars was deze kunstbeschouwing ook opengesteld voor inzendingen van buiten Breda. Daaronder bevonden zich architectuurtekeningen van oud-Bredanaar Egidius Heyninx, sinds 1839 werkzaam als architect in Amsterdam, en een aquarel van Louis Meijer die later grote bekendheid als zeeschilder zou krijgen. Naast genoemde werken werd een rijke verscheidenheid aan tekeningen, vooral van levende meesters maar ook van overleden meesters ter tafel gebracht en ter beschouwing rondgegeven. De drie gevulde portefeuilles waren deels afkomstig uit Amsterdam en Den Haag en deels samengesteld uit de verzamelingen van Bredase leden-kunstenaars en -liefhebbers. Op deze Bredase verzamelaars ga ik nog nader in. Huijsmans maakte van deze avond gebruik zijn tekeninstituut aan te prijzen. Eén muur had hij namelijk volgehangen met afbeeldingen uit de cursus over het perspectief die op het instituut werd gegeven door ‘den jeugdigen, talentvollen Schilder Huijsmans.’²⁴

Nieuw was dat deze tweede avond opgeluisterd werd door werk van twee leerlingen van het Stadstekeninstituut. Omdat de Maatschappij graag wilde bijdragen aan de bloei der schone kunsten had ze op het tekeninstituut naar jong talent gespeurd. De resultaten achtte ze zodanig positief dat ze ‘den waardigen en ijverigen leraar der Teekenklasse den Heer Constant Huijsmans verzocht [had] eenige proeven

MAATSCHAPPIJ VAN BEELDENDE KUNST

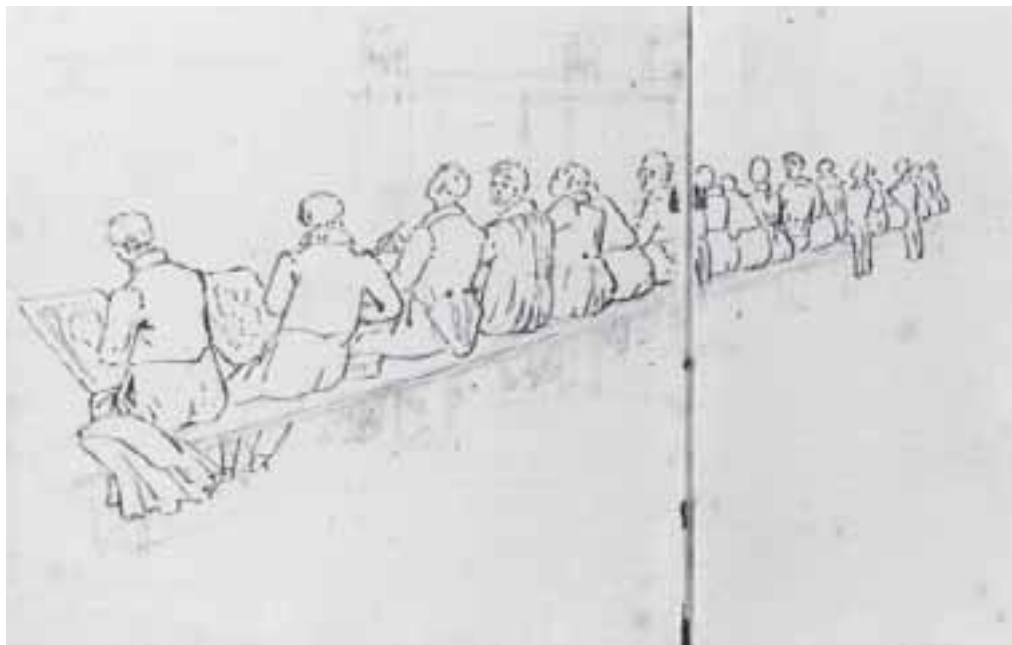
De Afdeeling Breda der Maatschappij tot Bevordering van Beeldende Kunst in de Nederlanden, zal op Donderdag, den 12. dezer, hare eerste *Kunstbeschouwing* houden, waarbij hoogst waarschijnlijk ook eene proeve zal worden geleverd van de thans zooveel geruchtmakende *Daguerrotype*, vervaardigd door den talentvollen Kunstschilder Portman, van *Amsterdam*. Eene belangrijke kunstportefeuille uit *Dordrecht*, door de Leden van *Pictura* minzaam afgezonden, zal tot het genot van dien avond niet weinig bijdragen; terwijl ook de Heeren Kunstenaars, binnen de stad woonachtig, even mild tot deze *Beschouwing* het hunne hebben geleverd. Wij zullen na den afloop, op dezen avond nog met een woord terugkomen. Men zegt, dat er ook nog gelegenheid is, om, vóór de *Kunstbeschouwing*, lid te kunnen worden van de Afdeeling, mits men zich in den loop van Donderdag-ochtend daartoe schriftelijk aanmelde bij den Heer Wap, Secretaris van het Departement.

9. Aankondiging eerste kunstbeschouwing te Breda.

van het werk zijner leerlingen' aan haar voor te leggen. Twee daarvan konden haar algemene goedkeuring wegdragen en werden op deze kunstbeschouwing getoond. Het was het werk van schrijnwerker Martinus van den Bogaerdt en van 'verwer' Johannes de Mooij. Van den Bogaerdt ontving ter stimulering een ivoren Nederlandse meter, De Mooij een zilveren tekenpen. Beide cadeaus gingen vergezeld van een diploma voornamelijk bedoeld 'ten prikkel tot het ontwikkelen der kunstvermogens onder de zoo nuttige als eervolle Ambachts-klasse.'²⁵ Zowel Van den Bogaerdt als De Mooij bleken goede leerlingen te zijn. De Mooij werd in 1844 primus van de afdeling handtekenkunde en ontving in 1848 een getuigschrift voor de eerste klas, Van den Bogaerdt had in 1838 een getuigschrift voor de derde klas handtekenkunde behaald.²⁶

Taartjes-etende dames

Daarna was het met de belangstelling voor de beschouwingen voor wat de *Bredasche Courant* betreft, gedaan want tot 1843 deed ze geen verslag meer. Dat ze echter wel gehouden werden, weten we uit de brieven die Constant Huijsmans aan zijn vriend de Indoloog Pieter Johannes Veth schreef. Huijsmans had Veth op de KMA leren kennen die er tot 1841 Maleisische talen doceerde. Deed de *Bredasche Courant* vanaf 1843 opnieuw enthousiast verslag over de avonden, uit de brieven van Huijsmans blijkt een meer terughoudend en kritisch oordeel. Huijsmans was absoluut niet te spreken over het beoordelingsvermogen dat de leden aan de dag legden

10. C.C. Huismans, Leerlingen op het Stadstekeninstituut.

en het was hem een doorn in het oog dat zijn stadgenoten de avonden meer als amusement dan als een ernstige aangelegenheid beschouwden. In december 1842 schreef hij dan ook spottend aan Veth: 'Het doet mij recht veel genoeg voor onze Bredasche dames, die zich reeds veel genoeg voorstellen van de ----- taardjes, die gedurende de pausen, tusschen die vervelende prentjes te krijgen zijn.' Evenmin had hij een goed woord over voor de kwaliteit van de door de Bredanaars ingezonden werken waartussen zich volgens hem het nodige prutswerk bevond. Ook de commissarissen Begram en Van der Burgh kwamen er niet goed vanaf. Met name deze laatste moest het ontgelden en was in de ogen van Huijsmans de grootste knoeier van allemaal. Gespeend van enige zelfkennis was hij zonder enige vaardigheid en kennis aan het schilderen geslagen en exposeerde zijn werk tijdens de avonden.²⁷ Op de kunstbeschouwing van 4 januari 1843 ergerde Huijsmans zich groen en geel aan hem. 'Een liefhebber!!', schreef hij Veth, 'begrijpt Gij, die zonder iets te kunnen teekenen of zonder eenige kunde te bezitten aan het schilderen is gegaan, bij een verwer les neemt, en in elk genre schildert omdat hij dat wel aardig vindt; moeilijkheden vindt hij nergens', vervolgde Huijsmans zijn tirade 'maar hij vindt het wel wat lastig om de touwtjes van de schepen zoo dun te trekken. Deze is nu natuurlijk de verdediger van alle knoeijers, zoo dat dan ook, dank zijne welgemeende en onvermoeibare zorg, de muren van onzen kastelein Beekmans, op dien avond zoo vol gruwelijke bullen hing', schreef hij verontwaardigd, 'dat het idèè van den uitdragers winkel zich sterk aan den inkomende opdrong.' Daar kwam dan bovendien nog bij, schreef Huijsmans geamuseerd, dat diens vrouw de broek aan had die

‘dan ook maakte dat, toen hij zich eens versproken had, en daardoor een teekenin-
getje van f 8 hem aan de mouw bleef hangen, het klamme zweet hem op de magere
herssens stond.’²⁸ Toch viel het volgens de *Bredasche Courant* met die prullaria wel
mee, zij het dat de doeken van Schouman, Huijsmans en Huygens tot het betere
werk konden worden gerekend. ‘Deze te bekijken, te bewonderen was het eerste
werk van iedere binnenkomende familie, hetgeen al dadelijk bijbragt tot den onge-
dwongen gullen en vriendschappelijken toon, die er heerschte’ schreef de krant. Het
gezelschap was die avond opnieuw talrijk te noemen. Na de eerste keuring werden
aan lange, door vele ‘bougies’ verlichte tafels de werken uit de portefeuilles rondge-
geven. Tekeningen waren er door tussenkomst van Schouman uit Rotterdam ‘en
daaronder waaren er enkele zeer goede’, aldus Huijsmans. De directie kocht een paar
stukken aan die op de volgende kunstbeschuwing in februari onder de leden door
het lot verdeeld zouden worden. Volgens Huijsmans was er die avond behoorlijk
aangekocht – ook zelf had hij nog een tekening kunnen verkopen – en over de af-
loop van de ‘zeer fraaije’ kunstbeschuwing was hij dan ook bijzonder verguld.²⁹

Mochten de commissarissen Van den Burgh en Begram niet zo bevallen, vol lof
was Huijsmans over Jespers, president vanaf het eerste uur die naar zijn mening zon-
der zelf iets aan de kunsten te doen, gevoel had voor kwaliteit. Zonder Jespers was
hij al lang uit de organisatie gestapt, schreef hij Veth.³⁰ Tekenend is dat het bestuur
allesbehalve harmonieerde. ‘Den Hemel geeft’, schreef Huijsmans ‘dat het niet gaat
als met onze Bredasche drie muziek harmonien die zich uit louter Harmonie met de
stoelen uit slaan.’³¹ En daarmee gaf hij aan dat hij evenmin over het peil van de
Bredase intellectuelen te spreken was. Nadat Veth de KMA verlaten had, schreef
Huijsmans hem: ‘Ik gevoel mij hoe langer hoemeer alleen, tusschen deze rijk gewor-
den kruideniers, en bierbrouwers, waarvan de trotsche domheid, en de domme trot-
scheid, onuitstaanbaar is.’³²

Ondanks de kritiek van Huijsmans bleven de kunstbeschuwingen avonden pu-
blijk trekken en was het gezelschap telkens talrijk te noemen. De Vereniging telde
inmiddels 76 leden.³³ De tweede avond in 1843 was dan ook opnieuw zeer succes-
vol. Vele bezoekers bewonderden het werk van vader en zoon Schouman, van
Huygens en Huijsmans maar deze keer ook van kaarslichtschilder Petrus van
Schendel (1806–1872) en zeeschilder Christiaan Kannemans (1812–1884). Vooral
deze laatste maakte als jeugdig schilder goede vorderingen.³⁴ Tijdens de directiever-
gadering van 9 oktober 1843 stelde de Vereniging vast dat de organisatie in een
‘voordelige staat’ verkeerde. Wegens het overweldigende succes werd daarom beslo-
ten de kunstbeschuwingen in plaats van twee keer voortaan drie maal per seizoen te
laten plaatsvinden: in november, januari en februari.³⁵

Aankondigingen verschenen regelmatig in de *Bredasche Courant* maar verslagleg-
ging volgde niet meer.³⁶ Ook Huijsmans liet het in zijn brieven afweten zodat we
niet weten of deze avonden het verwachte succes haalden en tot welk tijdstip ze
doorgingen. De laatste aankondiging in de *Bredasche Courant* dateert van 9 februari
1845.

Tentoonstellingen

Mocht Breda actief zijn in het houden van kunstbeschouwingen, bij de organisatie van tentoonstellingen liet ze het afweten. Tentoonstellingen van Levende Meesters die in de grote steden van het land zo succesvol waren, werden in Breda niet opgezet. 's-Hertogenbosch nam dat initiatief wel en organiseerde drie exposities: in 1828, 1839 en 1854. De voorzet ging daarbij telkens uit van de tekenacademie - de Koninklijke School - waarbij aangemerkt kan worden dat de expositie van 1854 groots was opgezet en werk van kunstenaars uit zowel binnen- als buitenland toonde. Voor zover bekend, werd er in de eerste helft van de negentiende eeuw slechts een maal een tentoonstelling in Breda georganiseerd namelijk in het voorjaar van 1845. In oktober van 1845 scheen ook behoefte te zijn geweest aan een expositie maar daarover is niets meer bekend dan alleen een aantal aankondigingen in de *Bredasche Courant*.³⁷

Meer weten we over die van het voorjaar van 1845. Ze kwam tot stand onder auspiciën van dezelfde vereniging die de kunstbeschouwingen organiseerde en was bedoeld 'om door middel der kunst en het verschaffen van kunstgenot, den armen in dezen langdurigen en strengen winter, 't zij eene bete broods, 't zij eenig kleeding-

11. C.C. Kannemans, Schepen in zware storm.

12. C.C. Kannemans, Schepen in zware storm.

stuk of brandstof te bezorgen.' Het evenement werd voor de duur van vijf dagen gehouden in het raadhuis. Het resultaat was boven verwachting zowel van de zijde der inzenders als van de zijde der bezoekers. Ruim tweehonderd schilderstukken werden tentoongesteld waaronder drie zeestukken van de inmiddels 75 jaar oude Martinus Schouman, een paar levensgrote portretten van Izaak Schouman, enkele veestukken van Huygens en 'met genoeg rust het oog op een paar rijk gestoffeerde en wel geordonnanceerde boeren-binnenwoningen van den heer C. Huysmans.' Ook 'verdienen vermelding eenige zeestukken van den heer Kannemans, die van de vorderingen getuigen, welke deze nog jonge schilder in het door hem gekozen vak maakt.'³⁸ Omdat deze expositie niet genoemd wordt in de reeks van de nationale Tentoonstellingen van Levende Meesters en de *Bredasche Courant* alleen melding maakt van plaatselijke kunstenaars lijkt het erop dat het hier een aangelegenheid van lokaal belang betrof.

Breda had namelijk in de eerste helft van de negentiende eeuw enkele meer of minder talentvolle kunstenaars binnen haar muren. Naast vader en zoon Huijsmans werden al genoemd Kannemans, Martinus en Izaak Schouman, Van Schendel en Huygens. Verder werkten er nog landschapschilder Franciscus de Haan (1823-1873), de kaarslichtschilders Andreas Vermeulen (1821-1884) en Wilhelmus Jacobus

Kerremans (1828-1889), portretschilder Reinhardt Willem Kleijn (1828-1889) en, qua genre enigszins terzijde, glasgraveur en medailleur Andreas Melort. Melort graveerde vanaf 1840 de stedelijke medailles die jaarlijks op het Stadstekeninstituut werden uitgereikt.³⁹ De kunstenaars ondervonden weinig concurrentie van elkaar want elk had min of meer zijn eigen specialisme. De schilder die de meeste roem vergaarde, was de in Terheijden geboren Petrus van Schendel. Hij was in staat zeer royaal van zijn werk te leven. Daarvoor moest hij zich wel buiten Brabant vestigen want Breda had hem op dat gebied te weinig te bieden. Hij had zijn geluk al in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam beproefd maar echt carrière zou hij pas in Brussel maken waar hij zich in 1845 definitief vestigde. Contact met Breda waar zijn familie woonde, zou hij steeds blijven houden. Hij exposeerde veelal op de Tentoonstellingen van Levende Meesters waar zijn werk hing naast dat van bijvoorbeeld Kerremans en Vermeulen.⁴⁰

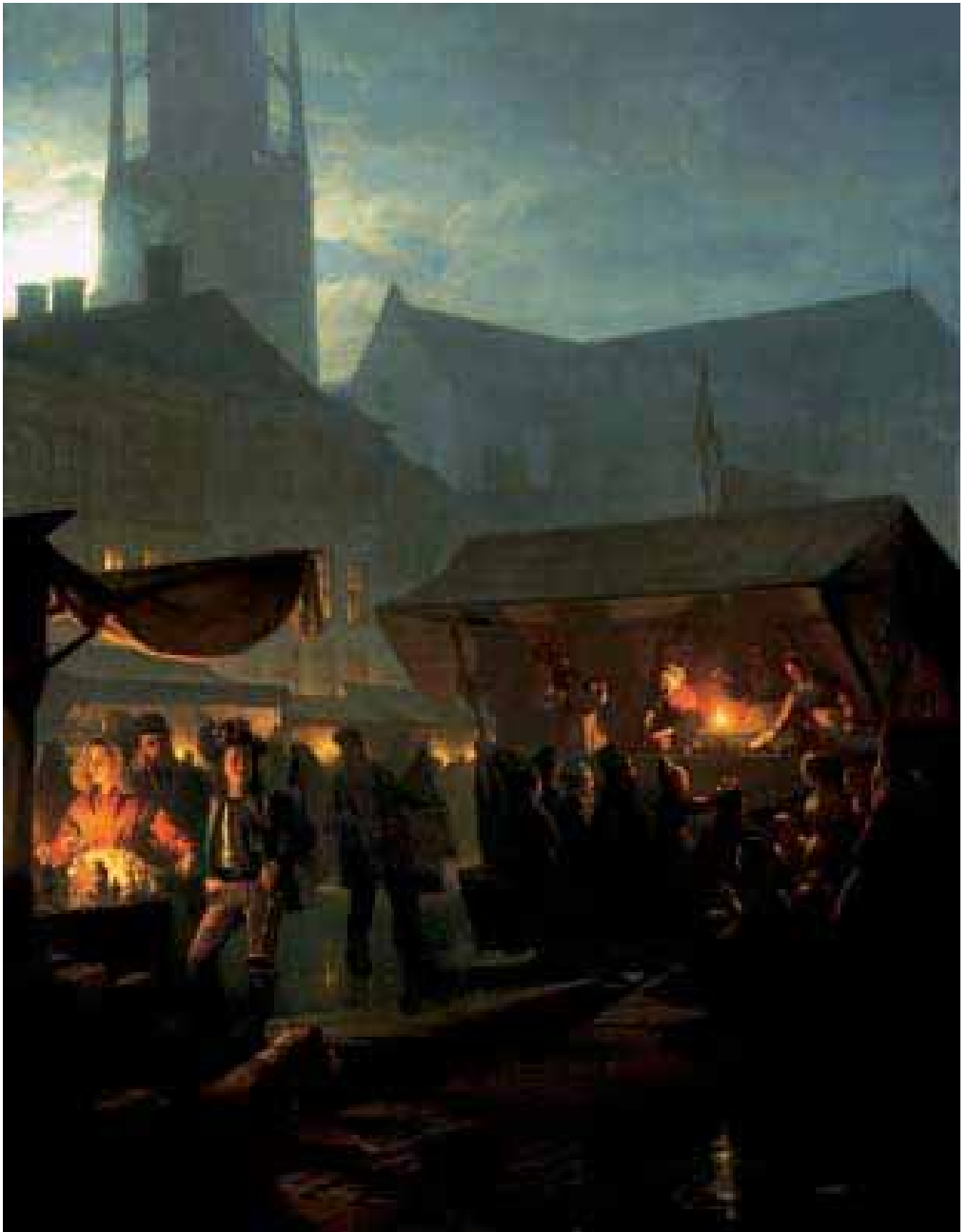
Zwolse koopman

Uit het voorgaande blijkt dat Breda binnen Brabant en in vergelijking met andere gelijksoortige steden omstreeks 1840 een meer dan gemiddeld actief cultureel leven had. De *Bredasche Courant* speelde daarin een niet onbelangrijke rol. Deze krant besteedde veel aandacht aan wetenschappelijk en kunstzinnig nieuws en had zelfs een specifieke rubriek voor ‘letterkundige en wetenschappelijk nieuwstijdingen’. Dit in tegenstelling tot de twee andere kranten die Brabant rijk was en in Oost-Brabant opereerden: het *Provinciaal Dagblad* en de *Noord-Brabanter*. De Bredase boekhandel en drukkerij Broese & Comp. die de *Bredasche Courant* vanaf 1839 drukte, slaagde er steeds opnieuw in deskundige medewerkers aan te trekken. Zo was in 1830 Erard Hendrik Brouwer (1804-1879) als redacteur in dienst getreden. In 1836 werd hij bibliothecaris op de KMA. Hij had een zeer breed interessegebied en verzorgde al het nieuws afkomstig uit België en Frankrijk. Hij was het die in het voorjaar van 1839 de eerste mededelingen omtrent de fotografie van Daguerre deed.⁴¹ Zoals we zagen, haakte de Maatschappij daar gretig op in en haalde de uitvinding voor haar publiek Breda binnen.

Dat Breda cultuurgevoelig was, blijkt ook uit het ooggetuigenverslag van een Zwolse koopman die in de zomer van 1844 op weg naar Antwerpen in Breda van paard wisselde in uitspanning De Kroon aan de Boschstraat. Een snelle blik in de kamers toonde hem de vele kunstwerken die aan de muren hingen. In plaats van ‘de gewone geesteloze voorstellingen van den Verloren Zoon of de heilige Genoveva in kakelbont gekleurde prenten achter glas te zien prijken’, zag hij schilderstukken die getuigden van een ‘gekuischten smaak voor het Schoone’, zo stelde hij tot zijn grote verbazing vast. Zin om naar Antwerpen te gaan, had hij eigenlijk niet meer. Toen hij, eenmaal in Antwerpen aangekomen, vernam dat zijn handelsvriend hem pas vierentwintig uur later kon ontvangen, keerde hij linea recta terug naar de uitspanning in Breda. Verwonderd constateerde hij dat eigenaar G.W. van Alphen in een voor kunstwerken enigszins vreemde omgeving onder andere werk in huis had van Andreas Schelfhout, Petrus van Schendel, Louis Meyer, Jan van Ravenswaay, Martinus Schouman, Jacob van Strij en Wouter Verschuur. Toen de handelman zijn

interesse voor de beeldende kunsten kenbaar had gemaakt, vergastte Van Alphen hem op een tocht door Breda, niet alleen langs het praalgraf van Engelbrecht van Nassau en langs diverse instellingen maar ook langs kabinetten van particuliere verzamelaars en ateliers van enkele schilders. Samen bezochten ze de pastorie van de Brugstraatkerk waar de Zwollenaar het aan Rembrandt toegeschreven schilderij *De Marteling van de Heilige Barbara* kon bewonderen en het weeshuis met het al genoemde kapitale bloem- en fruitstuk van Frederiks. Samen deden ze ook de ateliers aan van Constant Huijsmans, vader en zoon Schouman, Huygens, Kannemans, De Haan en Melort. Bij Huijsmans had de koopman het genoeg en het bijna afgewerkte schilderij van een binnenhuis met een kind in de wieg te aanschouwen.⁴² Het was dit werk, *Binnenhuis in Noord-Brabant*, dat in 1845 door koning Willem II voor zijn particulier kabinet voor 250 gulden zou worden aangekocht.⁴³ Daar het zomer was, was er voor de man helaas geen gelegenheid de tekenschool te bezoeken en kon hij evenmin een vergadering bijwonen van de *Vereeniging tot aanmoediging der Beeldende Kunst* anders had Van Alphen hem deelname aan deze bijeenkomsten graag gegund.⁴⁴

Bovenstaand relaas geeft aan dat het in Breda niet slecht gesteld was met het kunstleven en dat er voor kunstenaars mogelijkheden waren binnen de stad hun werk te verkopen. Een omgeving waar men kon rekenen op kopers en opdrachten trok gemakkelijker kunstenaars die er vaak langere tijd bleven wonen. En Breda was een regentenstad met een rijke bovenlaag. Van oudsher lag er om de stad een zogenaamd 'landgoederenlandschap.' Dit waren buitenhuizen en zomerresidenties die nauw met de stad waren verbonden.⁴⁵ In de negentiende eeuw zochten verschillende gepensioneerden er, vanwege de mooie ligging net buiten de stad, hun verblijfplaats om in alle rust te rentenieren. Zij waren het die het zich konden veroorloven een kunstkabinet aan te leggen. Generaal H.G. baron Nahuys van Burgst (1782-1858) was zo'n voorbeeld. Na zijn werkzaamheden in Indië kwam hij als gepensioneerde man omstreeks 1841 in Breda op de heerlijkheid Burgst te wonen.⁴⁶ Hij werd de beschermheer van Kannemans, kocht van hem verschillende grote schilderstukken aan en gaf hem opdracht om voor zijn kabinet jaarlijks een stuk te schilderen. Hij stelde Kannemans bovendien in de gelegenheid tot het maken van een kunstreis naar Engeland waar hem toegang werd verschaft tot verscheidene kabinetten en hij zorgde er tevens voor dat familie en vrienden werk van Kannemans afnamen.⁴⁷ Andere kunstverzamelaars die Breda kende en door de enthousiaste Zwolse koopman werden genoemd, waren onder andere de heren Breekpot, Begram, De Grez, Van Schendel en Stevens. Omdat de Zwollenaar aan Van Alphen kenbaar maakte dat hij liever de ateliers van de kunstenaars aandeed, bracht hij alleen Breekpot een bezoek. Deze verzamelaar had behalve werk van Rubens en Frans Floris ook meer recent werk in huis zoals van Kobell, Van Os en Andreas Schelfhout. Van de plaatselijke kunstenaar Frederiks prijken er twee bloem- en fruitstukjes - 'zeer bevallig van kleur' - aan de muur en van Martinus Schouman een woelende zee met schepen. Men kan dus stellen dat in de kunstkabinetten van de Bredase elite behalve werk van oude meesters en landelijk bekende kunstenaars ook de stedelijke kunstenaars een plaats kregen. Het zijn deze verzamelaars geweest die de portefeuilles op de kunstbe-

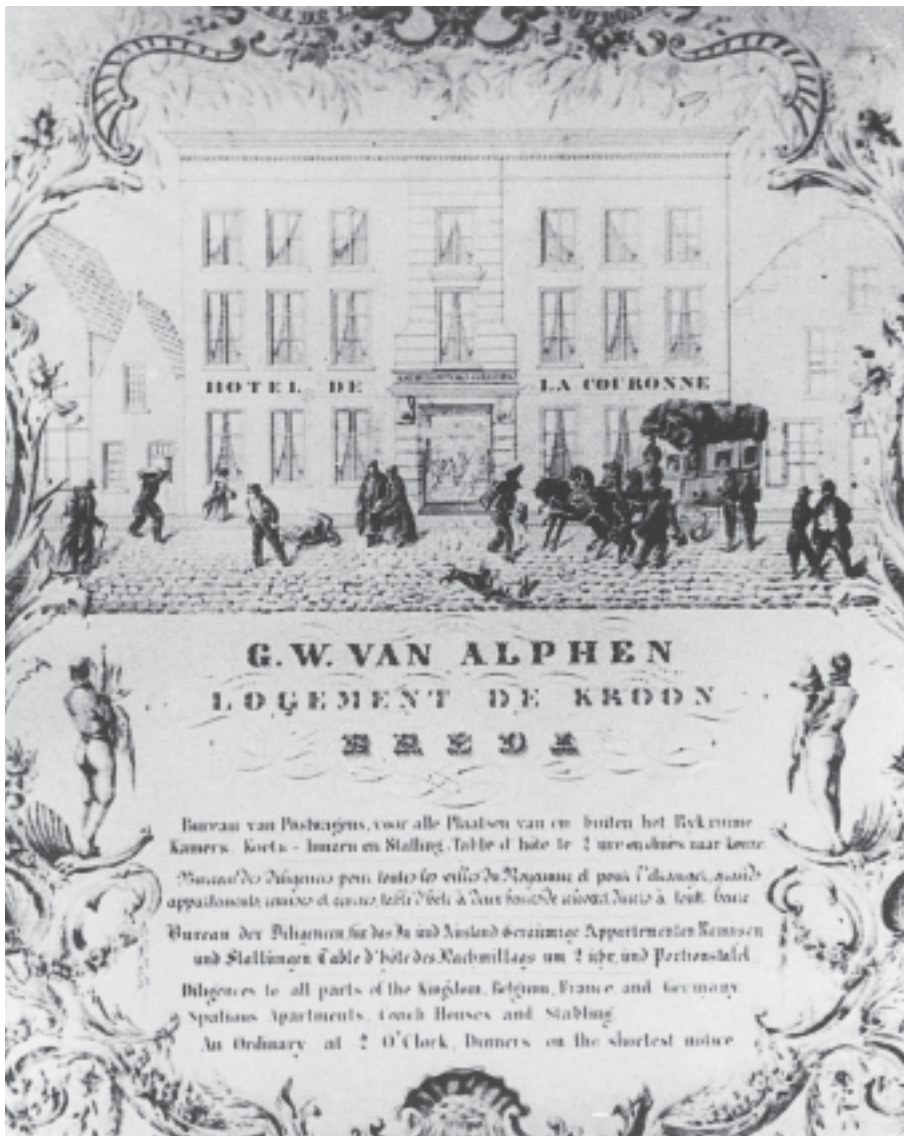

13. P. van Schendel, Jaarmarkt op de Grote Markt van Breda, ca. 1863.

schouwingsavonden rijkelijk vulden met prenten en tekeningen uit eigen bezit en ze aan de leden ter inzage gaven. Ook Constant Huijsmans zal zich niet onbetuigd hebben gelaten en regelmatig zo'n portefeuille hebben samengesteld. Hij had namelijk een grote collectie tekeningen, gravures en etsen verzameld. Zo schonk hij in 1861 maar liefst een honderdtal platen en prenten uit eigen bezit aan het tekeninstituut omdat hij vond dat de school goede tekenvoorbeelden diende te hebben.⁴⁸ En bij zijn dood in 1886 had hij bij testament bepaald dat negen portefeuilles met etsen en gravures naar zijn Parijse neef Joris-Karl Huysmans zouden gaan.⁴⁹

De aanwezigheid in de stad van een rijke bovenlaag - en dus potentiële kopers - was voor veel Bredase kunstenaars echter niet voldoende en het bleef desondanks moeilijk een redelijk inkomen te verwerven. De kunstenaars exposeerden allemaal op de Tentoonstellingen van Levende Meesters, sommigen bijna jaarlijks zoals Constant Huijsmans. Huijsmans laatste deelname was in 1851. Uit de tentoonstellingscatalogi blijkt dat sommige van zijn stukken moeilijk verkoopbaar waren want regelmatig exposeerde hij hetzelfde werk op verschillende tentoonstellingen. Ook zijn ommezwaai omstreeks 1840 van landschap naar interieur - een meer populair onderwerp - mocht niet baten. Veelzeggend is dat hij in 1849 een beroep deed op zijn vriend, de Amsterdamse hofbeeldhouwer Louis Royer met de vraag of die zijn tekeningen op de kunstbesouwingen in Amsterdam wilde onderbrengen. Huijsmans kwam er rond voor uit dat het hem financieel niet goed ging.⁵⁰ Aangezien Huijsmans anderen zo min mogelijk deelgenoot maakte van zijn sores moet dit verzoek als een soort wanhoopsdaad worden beschouwd. Uiteindelijk staakte Huijsmans in 1851 zijn deelname aan de tentoonstellingen en legde zich volledig toe op het docentschap aan het Stadstekeninstituut en de KMA. Als vrij kunstenaar mag Huijsmans dan als mislukt worden beschouwd.

Ook van de andere kunstenaars kan gezegd worden dat ze het niet gemakkelijk hadden. Kannemans, die pas in zijn later leven meer bekendheid kreeg met zijn zee-stukken, werd in 1845 hulpleraar bij Huijsmans aan het Stadstekeninstituut. De inkomsten uit deze nieuwe werkkring waren een welkome aanvulling op zijn schildersinkomen. Kannemans, van huis uit winkelier, huisschilder en glazenmaker, had zichzelf het vak van kunstschilder geleerd. Zijn nieuwe baan op het tekeninstituut gaf hem in elk geval de gelegenheid zich als tekenmeester te profileren en hij liet zich dan ook als zodanig registreren.⁵¹ Later zou Kannemans tekenleraar worden aan de HBS en Huygens opvolgen aan de KMA na diens aftreden in 1872.⁵² Minder succesvol was Reinhardt Willem Kleijn die ook geprobeerd had het baantje aan de KMA te bemachtigen. Van Overstraten, kolonel aan de KMA, was echter van mening dat Kleijn als kunstschilder zeker talent bezat en een bijzondere begaafdheid had ontwikkeld in 'het opschilderen van fotografische portretten' maar dat hij volstrekt niet als tekenaar kon worden beschouwd volgens de eisen die de KMA stelde. Bovendien ontbrak het hem aan 'de geschiktheid tot het geven van onderwijs aan kadetten', zo was het oordeel van Van Overstraten.⁵³ Als docent tekenen en schilderen raakte Kleijn in zijn later leven verbonden aan het Bredase Instituut Saint-Antoine, een fraterschool voor jongens.⁵⁴ Behalve de veel voorkomende combinatie

14. Uitspanning De Kroon aan de Boschstraat ca. 1870.

schilder-tekenmeester kan ook, hoewel pas later in de eeuw en dus buiten dit tijdsbestek, die van schilder-fotograaf genoemd worden. In het kort gold dat voor Kerremans en Kannemans. W.J. Kerremans werkte als fotograaf samen met zijn broer G.W. Kerremans die omstreeks 1870 de Association Photographique de Kerremans Frères oprichtte. En vanaf 1860 beoefende ook Kannemans het beroep van fotograaf.⁵⁵

15. Uitspanning De Kroon ca. 1885.

Conclusie

Van meet af aan voelde Breda de behoefte om nijverheid en kunst in haar stad te bevorderen. De oprichting in 1799 van een tekenacademie was een eerste stap. Deze academie gaf een toekomst aan de nijverheidslieden en een kans aan kunstenaars van eigen bodem om er als tekenmeester werkzaam te zijn. Ook het later opgerichte Stadstekeninstituut en de Koninklijke Militaire Academie zouden perspectieven openen voor kunstenaars die er als docent gingen werken.

Omstreeks 1840 had Breda redelijk wat kunstenaars en kunstliefhebbers binnen haar muren. Het *Departement-Breda der Maatschappij tot Bevordering van de Beeldende Kunst* en de *Vereeniging tot aanmoediging der Beeldende Kunst* werden opgericht om in een behoefte te voorzien. Zij organiseerden kunstbeschoouwingen en probeerden tentoonstellingen van de grond te krijgen. Constant Huijsmans speelde daarbinnen als kunstenaar een belangrijke rol.

Jacobus Carolus Huijsmans had het moeilijker om een toekomst in Breda op te bouwen dan zijn zoon Constant. Ondanks het feit dat hij tot 1814 veel werk wist te verkopen, brak er voor hem daarna een moeilijke periode aan. Zijn afzetgebied was hij kwijt en zelfs zijn twee tekenmeesterschappen konden hem nauwelijks financiële verlichting bieden. Van zoon Constant kan eveneens gezegd worden dat hij als vrij schilder niet in staat was voor zijn familie de kost te verdienen ondanks het feit dat

het in Breda omstreeks 1840 niet slecht gesteld was met vraag en aanbod betreffende de beeldende kunsten. Er waren redelijk wat mogelijkheden voor zowel kunstenaars als kunstliefhebbers. Ook de andere Bredase kunstenaars waren gedwongen hun kunstenaarschap met andere functies te combineren. Van Constant Huijsmans is bekend dat hij in 1851 zijn schildersezels vaarwel zei en zich ging toeleggen op zijn docentschap aan het Stadstekeninstituut en de KMA.

Gebruikte afkortingen:

ARA Algemeen Rijksarchief Den Haag
HGA Haags Gemeentearchief
KDC Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen
RKD Rijksinstituut voor Kunsthistorische Documentatie Den Haag
RPKA Rijksprentenkabinet Amsterdam
SAB Stadsarchief Breda
UBL Universiteitsbibliotheek Leiden

AANTEKENINGEN

1. A. Hoogenboom, *De stand des kunstenaars. De positie van Kunstschilders in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Leiden, 1993)14.
2. SAB, Notulen der Municipaliteit der Stad Breda, 18 november 1799, 28 en 2 december 1799, 307. SAB, Brief van de stad Breda aan de Gouverneur van Noord-Brabant, Breda 17 juli 1817 inv.nr. Secretarieel archief 1825-1926, nr. 273. E.B.M. Lottman, *Materiaal tot de geschiedenis van het ontstaan van tekenacademies en -scholen en hun aandeel in de bouwkundige vorming in het bijzonder met betrekking tot de Nederlanden in de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw* (Zeist, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1985) 288-289 en 301-302.
In het gewest Brabant hadden omstreeks 1800 alleen 's-Hertogenbosch en Bergen op Zoom een tekeninstituut. 's-Hertogenbosch kende omstreeks 1790 een 'tekencollegie' waar men naar model kon tekenen. De school zou echter pas na de heroprichting in 1812 een bloeitijd tegemoet gaan. Bergen op Zoom kreeg onder de naam 'Niemand weet hoeveel hij niet weet' in 1806 een Instituut van Teeken-, Doorzigt- en Bouwkunde. Omstreeks 1812 zou het ter ziele gaan.
3. SAB, Lijst der afgegeven patenten door het gemeentebestuur der Stad Breda in den jare 1806 op den 15 augustus 1806. SAB, Register van uitgegeven patenten over 1806-1808.
Andere verwante nijverheidsberoepen in Breda werden uitgeoefend door Johannes Klymans, die in 1806 als beeldhouwer stond ingeschreven, en door Hermanus Huysers die er landmeter was.
4. SAB, Brief van de stad Breda aan de Gouverneur van Noord-Brabant, Breda 17 juli 1817. ARA, BiZa 1815-1848, Jaarverslag tekenscholen 14 juni 1825. C.J.M. Brok, *De verhouding openbaar - bijzonder onderwijs in Breda gedurende de negentiende eeuw* (Tilburg, 1964) 50.
5. RPKA, Collectie kunstgeleerden en verzamelaars aan C. Kramm, Autobiografie door J.C. Huijsmans aan C. Kramm ten behoeve van zijn 'Levens en Werken'. C. Kramm, *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van den vroegsten tijd tot op onzen tijd* (6 dln. met aanhangsel A-Z; Amsterdam, 1857-1864) II (1858) 778.
6. GAB, o.c. noot 3.
Frederiks woonde aan de Halstraat en De la Rivière aan de Grote Markt.
7. J. Knoef, *Tusschen Rococo & Romantiek* (Den Haag, 1948) 48 en 203. RPKA, Autobiografie door J.C. Huijsmans o.c. noot 5. RKD, Fiches van Tentoonstellingen van Levende Meesters.
De Lelie woonde op dat moment in Amsterdam, Henriëtta Geertruij Knip in Haarlem en Josephus Augustus Knip in Frankrijk.
8. A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* (Gorinchem, 1843) 695.
9. W. Loos, 'Binnen vier muren genieten van het buiten-zijn' in: *Langs velden en wegen. De verbeelding van het landschap in de 18de en 19de eeuw* (Amsterdam, catalogus Rijksmuseum 1997) 44-45.
10. RPKA, Autobiografie door J.C. Huijsmans o.c. noot 5.
11. SAB, Register der Patentschuldigen. GAB, Volkstelling van de stad Breda in 1829.
De winkel was ondergebracht aan de Eindstraat 24. Het was ook het adres waar J.C. Huijsmans inmiddels met zijn gezin woonachtig was. Het pand lag naast het Stadstekeninstituut.
12. Van der Aa o.c. 705.
13. SAB, Patentregister 1831-1836.
14. *Bredasche Courant*, 10 september 1839.
15. *Bredasche Courant*, 26 februari 1843 en 12 oktober 1843.
16. Van der Aa o.c. 697.
17. UBL, inv.nr. BPL 1756, Brief van C.C. Huijsmans aan P.J.Veth, Breda 1 december 1842.
18. *Bredasche Courant*, 10 september 1839.
19. *Bredasche Courant*, 19 december 1839.
20. *Bredasche Courant*, 12 december 1839.
21. Jan Coppens, 'Introductie van een nieuwe beeldtechniek' in: *Het licht van de negentiende eeuw. De komst van de fotografie in de provincie Noord-Brabant* (Den Bosch, catalogus Noordbrabants Museum 1997) 17.
22. *Bredasche Courant*, 14 december 1839.
23. Coppens o.c. 17-18.
24. *Bredasche Courant*, 1 maart 1840.
25. Idem. SAB, Register van notulen van de Commissie van Toezicht op de armenschool en het Stadsteecken Instituut 20 december 1827-29 augustus 1862, 4 maart 1840.
26. SAB, Lijst van Primussen op het Stadstekeninstituut tot 1850. *Bredasche Courant*, 26-27 augustus 1838 en 7 december 1848.

27. UBL, inv.nr. BPL 1756, Brieven van C.C. Huijsmans aan P.J. Veth, Breda 1 december 1842 en februari 1843.
28. UBL, inv.nr. BPL 1756, Brief van C.C. Huijsmans aan P.J. Veth, februari 1843.
29. Idem. *Bredasche Courant*, 8 januari 1843.
30. UBL, o.c. noot 28.
31. UBL, inv.nr. BPL 1756, Brief van C.C. Huijsmans aan P.J. Veth, Breda 1 december 1842.
Breda kende op dat moment drie muziekgezelschappen: de Harmonie, de Philharmonie en zangvereniging Concordia met respectievelijk 30, 50 en 60 leden.
32. UBL, inv.nr. BPL 1756, Brief van C.C. Huijsmans aan P.J. Veth, Breda oktober 1841.
33. UBL, inv.nr. BPL 1756, Brief van C.C. Huijsmans aan P.J. Veth, Breda februari 1843. *Bredasche Courant*, 8 januari 1843. Van der Aa o.c. 697.
34. *Bredasche Courant*, 26 februari 1843.
35. *Bredasche Courant*, 12 oktober 1843.
36. Aankondigingen in de *Bredasche Courant*, 21 november 1843. *Bredasche Courant*, 11 februari 1844. *Bredasche Courant*, 8 december 1844. *Bredasche Courant*, 9 februari 1845.
37. *Bredasche Courant* van 12 oktober 1845, 23 oktober 1845, 28 oktober 1845 en 2 november 1845.
38. *Bredasche Courant*, 23 maart 1845.
39. SAB, Register van notulen van de Commissie van Toezicht op de armenschool en het Stadsteeken Instituut 20 december 1827–29 augustus 1862, 31 maart 1840.
40. W. van Giersbergen, 'Petrus van Schendel (Terheyden 1806–Brussel 1870). Schilder van stemming en sfeer' in: *Breda's Post* 2/3 (oktober 1994) 7–11.
41. Coppens o.c. 15–16.
42. K., 'Correspondentie', in: *De Nederlandsche Kunstspiegel* (1844–1845) 253 en 311–313.
43. *Catalogus Lijst der schilder- en kunstwerken* (1845), geannoteerde versie. *Kunstkronijk* (1845–1846) 2. *Bredasche Courant*, 17 juni 1845. *De Nederlandsche Kunstspiegel* (1844–1845) 373. SAB, Brief van A. Hooff, secretaris van de Commissie van beheer over de Tentoonstellingen, aan C.C. Huijsmans, 's-Gravenhage 14 juni 1845.
Willem II kocht op die expositie 24 werken aan. Zie daarvoor het bijblad van *De Nederlandsche Kunstspiegel* (1844–1845) 321–322. In 1850–1851 werd het particulier kabinet van Willem II geveild en verdween grotendeels naar het buitenland. Huijsmans' doek werd toen onder de titel Intérieur avec une femme et un enfant voor 55 gulden gekocht door notaris Leesberg in Den Haag. De familie Leesberg, die Huijsmans uit Breda kende, was bevriend met hem. Tot op heden is het destijds door Willem II aangekochte werk van Huijsmans niet getraceerd.
44. *De Nederlandsche Kunstspiegel* o.c. 311–313.
45. Zie het artikel van K.A.H.W. Leenders, 'Het landgoederenlandschap rond Breda', in: *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda "De Oranjeboom"* (1999) dl LII, 1–64.
46. P.C. Molhuysen, P.J. Blok en Fr. K.H. Kossmann, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 dln, Leiden 1911–1930) I (1911) 1356–1357.
47. Kramm o.c. 835.
48. SAB, Register van notulen van de Commissie van Toezicht op de armenschool en het Stadsteeken Instituut 20 december 1827–29 augustus 1862, 28 februari 1861.
49. HGA, Inventaris van C.C. Huijsmans, Den Haag 21 december 1886, notarieel archief, bnr. 373, inv.nr. 48.8.
50. KDC, archief Fam. Alberdingk Thijm, coll 217, inv.nr. 5282, Brief van C.C. Huijsmans aan L. Royer, Breda 15 november 1849.
51. SAB, Patentregister Breda 1837–1848.
52. J.C.G.W. Coenen, 'Handtekenlessen aan de K.M.A. door beroemde schilders', in: *Parade* 2 (augustus 1982) 30.
53. ARA, archief KMA, Agenda's ingekomen stukken 'geheim' 1844–1883, inv.nr. 105. Minister van Oorlog 14 december 1865, verzoek van R.W. Kleijn om in aanmerking te komen voor leraar 2e klas handtekenen. ARA, archief KMA, Geheim brievenboek van gouverneur Van Overstraten aan de Minister van Oorlog aanvangende 16 april 1859 tot 2 november 1873, inv.nr. 116/brf 152 G en brf 158 G, Brief van gouverneur J. van Overstraten aan de Minister van Oorlog, Breda 22 december 1865 en Breda 6 februari 1866.
54. *Nieuwe Bredasche Courant*, 22 mei 1889.
55. Pierre van de Pol, *Breda's oudste foto's. Stadsgezichten en portretten van 19e eeuwse fotografen* (Breda 1992) 17 en 29.